

IWONA ANNA NDIAYE

**Twórczość Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tolstoja
w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej.
Pro et contra we francuskim dyskursie medialnym**

The works of Fyodor Dostoyevsky and Leo Tolstoy
during the Russian-Ukrainian war. *Pro et contra* in French
media discourse

Abstract. The article is devoted to the analysis of French media discourse. Its aim is to reconstruct the image of Russian classical literature in the face of the war in Ukraine. Using the examples of opinion-forming dailies such as “Le Figaro” and “Le Monde”, the contemporary perception of the works of Russian classics Fyodor Dostoyevsky and Leo Tolstoy is analyzed. The following analysis indicates the need for a revision of the achievements of Russian culture and a critical approach to Russian literature. The media content analysis conducted as part of this study includes two basic types of data: text and visual, published between February 24, 2022 and October 31, 2024. The first type consists of all genre forms: articles, reports, press releases, etc., while the second type consists of visual content, i.e. photographic documentation. For the purposes of the study, the content of articles downloaded from Internet archives was mined. The articles were selected using the keywords: *war in Ukraine* (*Guerre en Ukraine*), *Russian-Ukrainian war* (*Guerre russo-ukrainienne*), *Russian literature* (*Littérature russe*), *Fyodor Dostoevsky* (*Fyodor Dostoïevski*), *Leo Tolstoy* (*Lev Tolstoi*). In turn, the content analysis allowed us to illustrate the functioning of specific issues. The following elements of media coverage were considered: number of publications, their positioning and surface area, type of publication divided into informational and journalistic genres, type of illustration. Qualitative analysis of the content of the collected material was conducted taking into account the linguistic, cultural and media perspectives.

Keywords: Fyodor Dostoevsky, Leo Tolstoy, Russian-Ukrainian war, media discourse

Iwona Anna Ndiaye, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Olsztyn – Poland, anna.ndiaye@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-3881-0474>

Wprowadzenie

Zagadnienie „pisarz i polityka” w kontekście życia literackiego w Rosji ma wiele wymiarów i nie sprowadza się jedynie do kwestii swobody słowa. Funkcjonowanie twórców w systemie autorytarnym, czy to w czasach reżimu carskiego,

czy to ustrojowi totalitarnego Związku Radzieckiego, warunkował fakt, iż instytucja państwa i aparat władzy miały bezpośredni wpływ na życie i twórczość jednostek. Losy pisarzy rosyjskich, z uwagi na ich pochodzenie, poglądy społeczno-polityczne lub postawę ideową, obfitowały w trudne wybory i tragiczne konsekwencje. W każdej epoce historycznej pisarze rosyjscy działali w warunkach totalnej cenzury, a szykanowanie ich ze strony przedstawicieli władzy było na porządku dziennym. W XIX wieku poeci byli zsyłani na Kaukaz, osadzani w Twierdzy Pietropawłowskiej, odbywali wieloletnie katorgi na Syberii. W latach największego terroru epoki stalinowskiej byli oskarżani o przestępstwa, których nie popełnili, skazywani na śmierć i rozstrzeliwani. Najmniejsze formy protestu przeciwko mechanizmom systemu autorytarnego były surowo karane, z zastosowaniem takich form represji, jak przymusowe leczenie w szpitalu psychiatrycznym, wydalenie z kraju czy pozbawienie obywatelstwa. Pisarzy wykluczano ze Związku Pisarzy Radzieckich, odmawiano im prawa do publikowania swoich utworów w kraju i za granicą, a nawet zmuszano do odmowy przyjęcia Literackiej Nagrody Nobla.

Niezależnie od tych wszystkich konsekwencji, zagadnienia odnoszące się do kwestii swobody twórczej, powołania pisarza oraz jego roli w życiu społeczno-politycznym znalazły wyraz w dorobku wielu rosyjskich autorów, począwszy od XVIII wieku po czasy współczesne. Jednym z pierwszych utworów, w którym wybrzmiewa ponura wizja społeczeństwa oraz ostra krytyka panoszącego się bezprawia, prawa pańszczyźnianego i absolutyzmu, jest dzieło Aleksandra Radiszczewa pt. *Podróż z Petersburga do Moskwy* (*Путешествие из Петербурга в Москву*, 1790). Podjęta w nim próba krytyki ustrojowej cesarstwa wywołała oburzenie Katarzyny II, a autor stał się jedną z pierwszych ofiar carskiego reżimu. Pisarz został skazany na karę śmierci, zamienioną na zesłanie do wschodniej Syberii, a nakład książki został skonfiskowany. Innymi reprezentatywnymi przykładami literatury politycznej rosyjskich klasyków są opowieść historyczna Aleksandra Puszkina o powstaniu Jemieljana Pugaczowa *Córka kapitana* (*Кану́танская дочка*, 1836) oraz umiejscowiony w czasach Iwana Groźnego poemat Michaiła Lermontowa *Pieśń o carze Iwanie Wasylewiczu, o młodym opryczniku i o udałym kupcu Kałasznikowie* (*Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова*, 1838). Szczególnie ostro kwestie relacji między jednostką a władzą wybrzmiewały w literaturze XX wieku, który znamionowały rewolucje, wojna domowa i zmiana ustroju politycznego. Problemy te poruszali w swojej twórczości Anna Achmatowa, Boris Pasternak, Jewgienij Zamiatin, Michaił Bułhakow, a także pisarze emigracyjni – Nadieżda Teffi, Dmitrij Mereżkowski, Aleksander Sołżenicyn i in.

Wiek XXI przyniósł kolejne wstrząsy polityczne, które na nowo zdefiniowały kwestię „pisarz i polityka”. Aneksja Krymu w 2014 roku oraz inwazja zbrojna Rosji na Ukrainę rozpoczęta 24 lutego 2022 roku sprawiły, iż literatura rosyj-

ska ponownie zaczęła być rozpatrywana w kontekście wydarzeń politycznych. Interesujący pozostaje fakt, iż szczególną uwagę mediów zachodnich przyciąga dziedzictwo literatury klasycznej, a zwłaszcza twórczość takich pisarzy, jak Fiodor Dostojewski oraz Lew Tołstoj, w utworach których ważne miejsce zajmowała perspektywa egzystencjalna i antropologiczna, „wskazująca na człowieka jako podmiot historii, a jednocześnie metafizyki czy aksjologii” (Rażny 257). Przy czym ocena ich dorobku podzieliła opinię publiczną w krajach Europy Zachodniej. Kwestię tę pragnę przedstawić na przykładzie dyskursu mediów francuskich.

Cel i metodologia

Niniejsze opracowanie jest poświęcone analizie francuskiego dyskursu medialnego w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej. Przedmiotem refleksji jest recepcja twórczości Fiodora Dostojewskiego i Lwa Tołstoja na łamach centrolewicowego dziennika francuskiego „Le Monde” oraz centroprawicowej gazety „Le Figaro”. Wybór tytułów był uwarunkowany pozycją danych gazet, ich oddziaływaniem społecznym, zakresem problemowym i tematycznym publikacji oraz cytowalnością. Zarówno „Le Monde”, jak i „Le Figaro” należą do opiniotwórczych organów centralnych z siedzibą w Paryżu, które oficjalnie pozycjonują siebie jako gazety umiarkowane. Według danych opublikowanych przez Nielsen Médiamétrie/Net Ratings portale internetowe le.lemonde.fr oraz lefigaro.fr należą do najpopularniejszych internetowych serwisów informacyjnych we Francji (M.-C.B., źródło elektroniczne).

„Medialny obraz świata” to pojęcie, które jest różnie definiowane we współczesnych badaniach medioznawczych. Poszczególni autorzy koncentrują się na aspektach kulturowych, semiotyce lub manipulacyjnej roli mediów. Na potrzeby moich rozważań przyjąłm ujęcie zaproponowane przez Jana Szmyda, w którym mentalny obraz świata staje się: „swoistym «imperium medialno-komunikacyjnym» w ludzkiej komunikacji ze światem, pomniejszając w tej komunikacji rolę, a nawet w pewnej mierze blokując albo czyniąc ją coraz mniej aktualną, innych bardziej godnych zaufania wizerunków rzeczywistości, tzn. wizerunku naukowego, filozoficznego i zdroworozsądkowego” (Szmyd 14).

Obraz świata zawarty w mediach może być eksplorowany z różnych perspektyw. Analiza treści jako metoda badawcza koncentruje się na „stworzeniu obiektywnego, mierzalnego i podlegającego weryfikacji zestawienia jawnej części przekazu” (Fiske 172). Wymaga skategoryzowania i obliczenia pewnych elementów występujących w komunikatach: „analiza ta polega na formułowaniu kategorii, a następnie na liczeniu stwierdzeń wtedy, gdy kategorie te są używane w określonym fragmencie tekstu” (Silverman 148). Przeprowadzona w ramach

niniejszego badania analiza treści medialnych obejmuje dwa podstawowe typy danych: tekstowe i wizualne, opublikowane w okresie od 24 lutego 2022 roku do 31 października 2024 roku. Na pierwszy z nich składają się wszystkie formy gatunkowe: artykuły, reportaże, doniesienia, notatki prasowe i in., zaś drugi stanowią treści wizualne, tj. dokumentacja zdjęciowa. Na potrzeby badania wyeksplorowano treści artykułów pobranych z archiwów internetowych. Selekcja tekstów nastąpiła za pośrednictwem użycia słów kluczowych: *wojna w Ukrainie* (*Guerre en Ukraine*), *wojna rosyjsko-ukraińska* (*Guerre russo-ukrainienne*), *literatura rosyjska* (*Littérature russe*), *Fiodor Dostojewski* (*Fiodor Dostoïevski*), *Lew Tolstoj* (*Lev Tolstoj*). Rozpatrzyłam następujące elementy przekazu medialnego: liczbę publikacji, ich pozycjonowanie i powierzchnię, rodzaj publikacji z podziałem na gatunki informacyjne i publicystyczne, rodzaj ilustracji. Analizę jakościową zawartości zgromadzonego materiału przeprowadziłam z uwzględnieniem perspektywy językowej, kulturowej i medialnej.

Zainteresowanie literaturą rosyjską we Francji

Ożywione stosunki kulturalne między Rosją a Francją mają długie tradycje i sięgają XVIII wieku, kiedy na język francuski przekładano utwory Antiocha Kantiemira, Michaiła Łomonosowa, Aleksandra Sumarokowa i in. W tym okresie zainteresowanie kulturą rosyjską przejawiali wybitni francuscy pisarze i myśliciele, jak np. Denis Diderot czy Wolter, który widział szanse na wprowadzenie postulowanych przez siebie przemian w reformującej się w duchu oświeceniowym carskiej Rosji czasów Katarzyny II. Niekwestionowanym pionierem w dziele popularyzowania twórczości rosyjskich klasyków we Francji w epoce romantyzmu był Prosper Mérimée, który w oryginale czytał dzieła XIX-wiecznych twórców, w tym Aleksandra Hercena, Aleksandra Turgieniewa, Jewgienija Boratyńskiego, Iwana Turgieniewa. Francuski historyk i pisarz przetłumaczył wiele dzieł Aleksandra Puszkina, a swoją znajomość języka doskonalił pod kierunkiem przyjaciela rosyjskiego klasyka – Siergieja Sobolewskiego. Zainteresowanie literaturą rosyjską nie słabło także na przełomie XIX i XX wieku. Kultura rosyjska okresu Srebrnego Wieku była w szczególności powiązana z kulturą Europy Zachodniej i wyraźnie czerpała inspirację z literatury francuskiej. Nowy kontekst wzajemnych oddziaływań był związany z fenomenem pierwszej fali emigracji rosyjskiej. Wielu pisarzy, którzy w latach 20. i 30. XX wieku opuścili Rosję, odrzucający nowy porządek powstały w rezultacie przewrotu bolszewickiego, znalazło się we Francji. Przez cały okres międzywojenny Paryż odgrywał rolę jednego z najważniejszych centrów kulturowych rosyjskiej emigracji. Symbolicznym ukłonem w stronę rosyjskiej diaspory było przyzna-

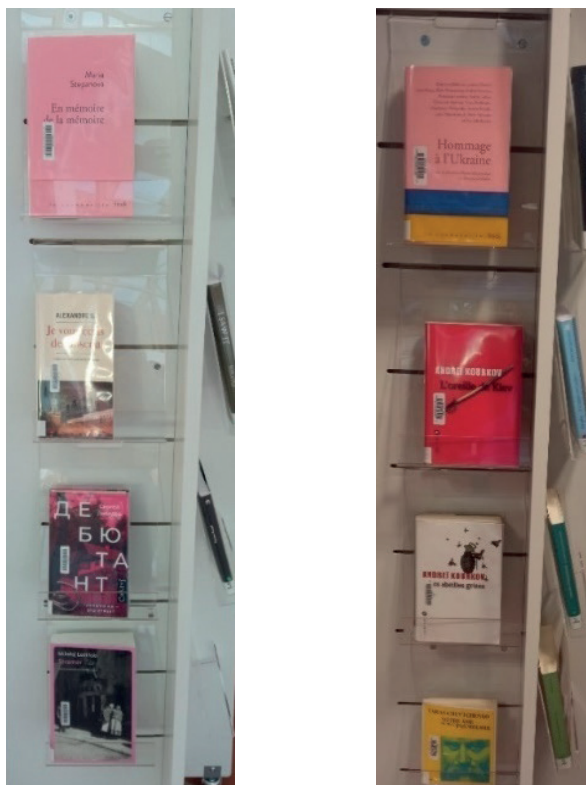
nie w 1933 roku Iwanowi Buninowi Literackiej Nagrody Nobla za prawdziwy talent artystyczny, z którym rozwijał tradycje klasycznej literatury rosyjskiej¹. Decyzja Komitetu Noblowskiego o uhonorowaniu „białego emigranta”, który swoje losy związał z prowansalskim Grasse, stanowiła polityczny cios wobec „czerwonej” Rosji radzieckiej.

Fascynacja rosyjską kulturą utrzymywała się we Francji do końca XX stulecia. Jednak z początkiem XXI wieku, na tle powszechnego zjawiska spadku czytelnictwa, odnotowywano również zmniejszone zainteresowanie literaturą rosyjską, która jest trudna w odbiorze dla współczesnego (francuskojęzycznego) czytelnika z uwagi na język, podejmowaną tematykę, dystans czasowy, nieznamość realiów historyczno-kulturowych. O kryzysie francuskiego rynku wydawniczego pisał m.in. Bernard Kreise, który od ponad trzydziestu lat przybliża Francuzom zarówno dzieła rosyjskich klasyków, jak i pisarzy współczesnych:

У современной русской литературы во Франции очень мало читателей. У французских издательств всегда кризис, но теперь стало ещё хуже, и так как русская литература на французском языке очень плохо продаётся, большие издательства, такие как Gallimard и Seuil, больше не хотят ее издавать, боятся потерять деньги. И очень жаль. Больше всего русской литературы на французском языке издают маленькие издательства. В прессе тоже очень мало пишут о русских книгах, когда они выходят. И это очень странно, я даже не понимаю, почему так происходит. Например, у меня есть друзья, которые очень много читают. Они читают японскую, китайскую литературу на французском языке, литературу Южной Америки и многое другую. Но когда речь заходит о русской литературе, они мне говорят: „О, как это трудно, я ничего не понимаю” (Aleksandrova, źródło elektroniczne).

Słowa Bernarda Kreise’a, wypowiedziane w marcu 2020 roku, opisywały sytuację, która uległa radykalnej zmianie wraz z agresją zbrojną Rosji na Ukrainę. Od tego czasu możemy bowiem mówić o masowym zainteresowaniu we Francji nie tylko literaturą ukraińską, lecz także rosyjską. Na witrynach księgarń oraz w czytelnich bibliotek uniwersyteckich i miejskich eksponowane są nowości wydawnicze odnoszące się do tematyki obydwu obszarów kulturowych. Zjawisko to tłumaczone jest chęcią zrozumienia aktualnych wydarzeń: „Продавцы книг связали происходящее с ситуацией вокруг Украины. «Читатели просят книги, которые помогут понять (причины конфликта на Украине)», – сказала журналистам директор книжного магазина Globe Наталья Тюрина” (*Francuzy skupaūt knigi...*, źródło elektroniczne).

¹ W oryginale: „за правдивый артистичный талант, с которым он [И.А. Бунин] воссоздал в художественной прозе типичный русский характер” (Baborenko 301–302).

Fot. 1. Wystawa książek o tematyce ukraińskiej i rosyjskiej w Bibliotece Diderota w Lyonie (2023)

Źródło: archiwum autorki.

Zdaniem Adama Gwiazdy, miłość Francuzów do Rosji jest zbyt głęboka, aby wojna w Ukrainie mogła ją zmienić, dlatego określając polityczne przesłanki budowania przez Rosję swojej *soft power*² nad Sekwaną, konstatuje:

Jeśli jakiś kraj w Europie stanowi żywną glebę dla rosyjskiej *soft power*, to jest to na pewno Francja, tak jeśli chodzi o jej klasę polityczną, jak i społeczeństwo. Stosunki francusko-rosyjskie opierają się na długiej tradycji interakcji między tymi dwoma krajami. Od XIX w. Francja przyjęła kilka fal emigracji rosyjskiej. Natomiast w drugiej połowie XX w. wyróżniała się żywotnością lokalnej partii komunistycznej i ideologiczną sympatią wielu intelektualistów do marksizmu, zaś gaullistowska promocja „Europy od Atlantyku po Ural” uczyniła z Francji mocarstwo europejskie, które zachowało strategiczną niezależność od NATO i było względnie przychylne Związkowi Sowieckiemu. W efekcie zrodziło to w opinii publicznej silną skłonność w kierunku zbliżenia z Rosją (Gwiazda, źródło elektroniczne).

² W 1991 roku amerykański politolog Joseph Nye wprowadził do stosunków międzynarodowych pojęcia twardej siły (ang. *hard power*) i miękkiej siły (ang. *soft power*) w celu określenia amerykańskiej atrakcyjności kulturowej, która działa spontanicznie i bezperswazyjnie (zob. Nye).

Dostojewski vs. Tołstoj we francuskim dyskursie medialnym

Ogólna liczba publikacji na stronach internetowych dzienników francuskich dowodzi, że tematyka rosyjska stanowi ważną część dyskursu medialnego we Francji. Na przykład w przypadku „Le Figaro” liczba tekstów medialnych zawierających słowa kluczowe wyniosła odpowiednio: *wojna w Ukrainie* (27 977), *wojna rosyjsko-ukraińska* (1120), *literatura rosyjska* (1951), *Fiodor Dostojewski* (72), *Lew Tołstoj* (29). W analizowanym przeze mnie okresie, tj. od interwencji zbrojnej Rosji w Ukrainie do 31 października 2024 roku, w obydwu dziennikach opublikowano porównywalną liczbę tekstów. W wyniku przeprowadzonej selekcji treści medialnych powstała baza składająca się z dwudziestu tekstów. Ich liczba nie jest więc szczególnie duża, niemniej jednak ożywiona dyskusja tocząca się we Francji na temat tego, co robić z literaturą rosyjską w kontekście toczącej się wojny w pobliżu wschodniej granicy Unii Europejskiej, warta jest bliższej uwagi. Wszak wojna w dzisiejszym świecie to również walka dyskursywna, w której symbole kulturowe pełnią ważną funkcję, a dyskurs medialny kształtuje postawy społeczne. W kontekście nastrojów społecznych oraz stosunków międzynarodowych nie jest więc bez znaczenia to, w jaki sposób francuscy dziennikarze piszą o roli rosyjskiej kultury we współczesnym świecie. Przy czym nie jest moim celem przedstawienie analizy zawartości wszystkich publikacji. Towarzyszy mi raczej zamiar przedstawienia specyfiki toczącego się dyskursu wokół współczesnej percepcji rosyjskiej literatury.

W polu szczególnego zainteresowania francuskich mediów znalazły się życie i twórczość rosyjskich klasyków: Aleksandra Puszkina, Nikołaja Gogola, Fiodora Dostojewskiego, Lwa Tołstoja, których nazwiska regularnie pojawiają się na łamach poczytnych periodyków. Charakterystyczną cechą tego dyskursu jest biegunowość poglądów i ocen wyrażanych przez specjalistów i opinię publiczną: od określeń typu „genialni pisarze”, po obarczanie ich winą za obecną rosyjską politykę zagraniczną, która jest brutalnie realizowana w Ukrainie. Rosyjskiej klasyce nie pomagają również wyznania Władimira Putina publicznie podkreślającego, że w wolnych chwilach, poza aktywnością fizyczną, lubi czytać Tołstoja i Dostojewskiego.

Analiza tytułów publikacji w „Le Monde” i „Le Figaro” prowadzi do wniosku, że zdecydowana większość z nich zawierała ładunek emocjonalny. Charakterystyczne w tym kontekście są tytuły prasowe, w których wybrzmiewa oczywisty kontekst wojenny, wyrażony poprzez leksemy: *Putin, Ukraina, zabić, wojna, atakować*. Użyte wyrażenia metaforyczne, frazeologizmy, gry słów, pytania retoryczne oraz wykrzyknienia są wyrazem emocjonalnego zaangażowania nadawcy wypowiedzi, co prezentują poniższe przykłady:

Tabela 1.

Tytuł w oryginale	Tłumaczenie na język polski	Figura retoryczna
<i>Poutine récupère Dostoïevski jusqu' à Naples</i>	Putin odzyskuje Dostojewskiego z Neapolu	metafora
<i>Vladimir Poutine est-il un personnage nihiliste à la Dostoïevski?</i>	Czy Władimir Putin jest postacią nihilistyczną jak Dostojewski?	pytanie retoryczne porównanie
<i>Les puristes de Dostoïevski vont peut-être me tuer!</i>	Puryści Dostojewskiego być może mnie zabiją!	hiperbola antyfaza
<i>Dostoïevski était entré en guerre contre l'athéisme qui gagnait la jeunesse de son époque</i>	Dostojewski rozpoczął wojnę z ateizmem, który opanował młodzież jego epoki	hiperbola
<i>Dostoïevski s'attaque à l'«Homo economicus»</i>	Dostojewski atakuje „Homo Economicus”	przenośnia synekdocha
<i>Exit Pouchkine, Dostoïevski, Tolstoï... Grand ménage dans les bibliothèques d'Ukraine</i>	Wyjście Puszkina, Dostojewskiego, Tołstoja... Wielkie sprzątanie w bibliotekach Ukrainy	przenośnia

Analiza zgromadzonych tekstów medialnych pozwala wskazać następujące wektory narracyjne:

- naszym wrogiem jest Putin, a nie Puszkina czy Dostojewski;
- brak zgody na skazywanie pisarzy rosyjskich na potępienie z powodu ich przynależności narodowej;
- należy jeszcze więcej czytać Dostojewskiego i Tołstoja, aby zrozumieć przyczyny i konsekwencje wojny rosyjsko-ukraińskiej;
- twórczość pisarzy rosyjskich pozostaje w ścisłym powiązaniu z wydarzeniami historycznymi, które determinują losy ludzi;
- rosyjska klasyka wpłynęła na mentalność Rosjan i pośrednio doprowadziła do agresywnych postaw;
- pisarze rosyjscy są częścią ideologii aprobującej zabijanie cywilów.

Polaryzacja opinii odnosi się przede wszystkim do postaci i twórczości Dostojewskiego, przedstawianego jako myśliciel, który powiązał wizję wielkości Rosji z rosyjskim cierpieniem i wiarą. Z jednej strony są podkreślane takie aspekty jego twórczości, jak romantyczny psychologizm, fascynacja buntem jednostki przeciwko represywnym konwencjom społecznym, kondycja duchowa rosyjskiego inteligenta czy eskapizm estetyczny jako forma protestu moralnego. Z drugiej jednak strony tragiczne doniesienia z linii frontu stają się pretekstem do oskarżeń pod adresem pisarza, któremu zarzuca się, iż formułowane przez niego idee rosyjskiej wielkości i mesjańskiej misji Rosji są powiązane z ideologią podsycającą kolonialną misję Rosji. Francuscy publicyści nie odmawiają geniuszu wielkiemu klasykowi, a jedynie akcentują fakt, że przepełniona psychologiczną głębią proza Dostojewskiego pozostaje zwierciadłem kultury

i rosyjskich wartości, utrwalając pewną wizję świata, zawsze definiującego się w opozycji do Zachodu³.

Z kolei Tołstoj jest postrzegany jako autor prac o tematyce religijno-etycznej, który został okrzyknięty „największym pacyfistą Rosji”⁴. Warto jednakże pamiętać, że rosyjski klasyk był uczestnikiem ekspedycji przeciwko wojskom Szamila w Czeczenii (1851–1853) oraz działań wojennych na Krymie (1853–1856). Własne doświadczenia wojenne spożytkował w reportażach i utworach literackich przedstawiających realne oblicza wojny z jej okrucieństwem i bezsensownością, np. w *Opowiadaniach sewastopolskich* (*Севастопольские рассказы*) opublikowanych w 1855 roku. Nadmienmy przy tym, że w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku miała miejsce kolonizacja Kaukazu (bitwy, najazdy, wyręb obszarów leśnych), która częściowo została utrwalona w prozie Tołstoja. W takich utworach, jak *Wyręb lasu* (*Рубка леса*, 1855) czy *Wypad* (*Набег*, 1853) pisał o realiach wojennych, mało znanych ówczesnym czytelnikom. W obliczu wojny pisarz podejmował temat sumienia, moralności oraz patriotyzmu. W centrum jego uwagi pozostawały nie operacje wojskowe, lecz człowiek i takie kategorie moralne, jak odwaga, sumienie i poświęcenie. Świat przedstawiony przez pisarza był czasem codziennych, rutynowych czynności żołnierzy i oficerów, zrekonstruowanym na podstawie własnych obserwacji. Jak pisze Ryszard Łużny we wstępie do polskiego wydania krótkich form prozatorskich Tołstoja, twórca interesował się tym, „co myślą, jak żyją i umierają, jak w warunkach codzienności i niezwykłości ujawnia się ich małość i wielkość, poza i autentyzm” (Tołstoj XXVI). Jak zasadnie zauważa Beata Trojanowska, obraz wojny w utworach powieściopisarza został pozbawiony romantycznego patosu, a prezentacje scen wojennych to opis krwi, zniszczenia i śmierci (Trojanowska 463). Największe dzieło Tołstoja – *Wojna i pokój* (*Война и мир*, 1863–1869) – stanowi przykład powieści historycznej, w której wstrząsające doświadczenia młodych rosyjskich żołnierzy są konfrontowane z realnym obliczem śmierci. Czas, jaki młody Tołstoj spędził na Kaukazie, przyniósł wiele przemyśleń natury ideologicznej i moralnej. Przekonanie o niesprawiedliwości wojny w sposób bezpośredni wyraża zapis w dzienniku pisarza z 6 stycznia 1853 roku: „Война такое несправедливое и дурное дело, что те, которые воюют, стараются заглушить в себе голос совести. Хорошо ли я делаю? Боже, настави меня и прости, ежели я делаю дурно” (Tołstoj 1937: 85).

³ Zob. Angelier, źródło elektroniczne; Dedienne, źródło elektroniczne; Grangeray, *Dostoïevski...*, źródło elektroniczne; Grangeray, *Poutine...*; Tonet, *Poutine...*, źródło elektroniczne. Próby upolitycznienia prozy Dostojewskiego były podejmowane także w Związku Radzieckim; szerzej na ten temat zob. Prokhorov.

⁴ Zob. Tonet, *Echange...*, źródło elektroniczne.

Francuscy publicyści podkreślają, że po opublikowaniu *Wojny i pokoju* Tolstoj publicznie potępił wiele rosyjskich kampanii wojskowych. Krytyka działań Rosji w wojnie rosyjsko-tureckiej, zawarta w powieści społeczno-psychologicznej *Anna Karenina* (Анна Каренина, 1873–1877), wiąże się z postacią Konstantina Lewina, swoistego *porte-parole* autora, który fakt wciągania narodu w wojnę bez ogródek nazywa morderstwem. Miernikiem wartości Tolstoja człowieka stają się nie tylko jego poszukiwania etyczne i filozoficzne, lecz także postawa moralna. Dlatego zwraca się uwagę na fakt, że podejmował on realne działania na rzecz pomocy młodym rekrutom, którzy chcieli uniknąć poboru do wojska lub odmawiali udziału w walkach. W 1881 roku, po zamachu na Aleksandra II, pisarz zwrócił się do cesarza z prośbą o darowanie winy spiskowcom w imię idei chrześcijańskiego miłosierdzia. W traktatach religijno-etycznych i społeczno-politycznych ostro potępiał militarystykę, wojnę, karę śmierci, wszelkie formy przemocy i konfliktów, głosił idee zwalczania zła poprzez czynienie dobra⁵. W 1904 roku Tolstoj napisał publiczny list *Znowu wojna* (Опять война) krytykujący wojnę rosyjsko-japońską, którą czasami porównuje się do obecnej wojny w Ukrainie⁶:

Опять война. Опять никому не нужные, ничем не вызванные страдания, опять ложь, опять всеобщее одурение, озверение людей. Люди, десятками тысяч верст отделенные друг от друга, сотни тысяч таких людей, с одной стороны буддисты, закон которых запрещает убийство не только людей, но животных, с другой стороны христиане, исповедующие закон братства и любви, как дикие звери, на суше и на море ищут друг друга, чтобы убить, замучить, искалечить самым жестоким образом. Что же это такое? Во сне это или наяву? Совершается что-то такое, чего не должно, не может быть, – хочется верить, что это сон, и проснуться. Но нет, это не сон, а ужасная действительность (Tolstoj 1936: 101).

W analizowanych tekstach przeważa stanowisko, że należy znać rosyjską literaturę, aby zrozumieć Rosję. W tym kontekście przywołam reportaż Florence Aubenas *Exit Pouchkine, Dostoïevski, Tolstoï... Grand ménage dans les bibliothèques d'Ukraine* (Wyjście Puszkina, Dostojewskiego, Tolstoja... Wielkie sprzątnięcie w bibliotekach Ukrainy) opublikowany w „Le Monde” w marcu 2024 roku (Aubenas, źródło elektroniczne). Autorka kategorycznie stwierdza, że Rosjanie nigdy nie zgodzą się ani na zwrot Krymu, ani Sewastopola, nawet jeśli wojna będzie musiała jeszcze trwać dziesięć lat. Przypomina, że od końca Złotej Ordy w XIII wieku

⁵ W 1908 roku Tolstoj wystąpił z pamfletem *Nie mogę milczeć* (Не могу молчать) skierowanym przeciwko karze śmierci oraz potępiającym represje stosowane przez rząd carski.

⁶ Ze względu na niemożność wydania w Rosji list został opublikowany 27 czerwca 1904 roku po angielsku w brytyjskiej gazecie „The Times” w przekładzie Władimira Czertkowa. Następnie był tłumaczony na inne języki obce. Po raz pierwszy pojawił się w Rosji w 1906 roku jako odrębna broszura (wyd. Обновление), która została natychmiast skonfiskowana, a następnie w 1911 roku jako część dzieł zebranych (tom 36 również został skonfiskowany).

Rosja nieustannie prowadziła wojny, które pochłoneły miliony istnień ludzkich. Wystarczy przywołać przykłady wojen napoleońskich, wojny domowej, II wojny światowej, wojny w Afganistanie czy wojen czeczeńskich... O tym, że Rosjanie są gotowi w walce na największe ofiary, możemy przeczytać w powieści *Wojna i pokój* (*Война и мир*, 1867), w której Tołstoj ukazuje zależność między losem jednostki a dziejami narodu oraz rolę ludu w procesie dziejowym.

Plus ils connaissent l'échec dans la phase initiale, plus ils s'acharnent et, surtout, plus ils sont prêts aux plus grands sacrifices, en hommes (35 millions de morts pendant la Grande Guerre patriotique), en espace (Moscou qui brûle avec Napoléon, usines déplacées de l'autre côté de l'Oural sous Staline) et en temps (dix ans en Afghanistan pour une guerre lointaine et inutile). Pour comprendre sacrifice, acharnement, et les notions du temps et de l'espace appliquées à la guerre, il faut lire *Guerre et Paix*, de Léon Tolstoï. On y voit la politique de la terre brûlée de Mikhaïl Koutouzov en action, la détermination farouche des militaires, la déroute ultime de l'armée napoléonienne – pourtant considérée comme invincible à l'époque –, et ce patriotisme russe, nourri à sa source d'une dimension sacrificielle presque christique (*Les romans russes...*, źródło elektroniczne).

Autorka uważa, że od czasów Katarzyny II półwysep odgrywał zasadniczą rolę z dwóch powodów: geostrategicznego, umożliwiając dominację nad Morzem Czarnym i łatwy dostęp do Morza Śródziemnego, oraz dziedzictwa imperium, które zostało odebrane Turkom, było bronione przed Europejczykami i pozostaje symbolem poświęcenia narodu rosyjskiego. Aby się o tym przekonać, trzeba przeczytać *Opowiadania sewastopolskie*, zrodzone z obserwacji i przemysłów związanych z udziałem Tołstoja w wojnie krymskiej, a zwłaszcza w obronie Sewastopola. Pisarz przeplata sceny batalistyczne z obserwacjami psychologicznymi, przeciwstawiając patriotyzm prostych żołnierzy moralnie dwuznacznym postawom oficerów z wyższych sfer. Reportaże z frontu stanowią świadectwo wojenne oficera uczestniczącego w oblężeniu portu krymskiego, którego upadek, po zaciętych walkach, zniszczeniu miasta i tysiącach ofiar śmiertelnych (450 tys. poległych rosyjskich żołnierzy), doprowadził do zakończenia wojny krymskiej, ruiny gospodarki i śmierci Mikołaja I. Zdaniem autorki, Rosjanie o tym nie zapomnieli i od dwustu lat Rosja postrzega swoją imperialną i mesjańską rolę jako obronę wartości chrześcijańskich i cywilizacji w obliczu chaosu, a naród rosyjski wciąż żyje w realiach w XIX-wiecznej powieści.

W reportażu poruszono również kwestię „politycznego wietrzenia” ukraińskich bibliotek. Autorka oddaje głos dyrektorze biblioteki miejskiej w Dnieprze, w południowo-wschodniej Ukrainie. Olga Matioukhina oświadcza, że jak wszystkie biblioteki w kraju, tak i ta otrzymała oficjalne zalecenia usunięcia z półek autorów popierających inwazję, w tym rosyjskich klasyków. Sześćdziesięciolatka przyznaje, że rozporządzenie to wdraża w życie nie jako miłośniczka książek, ale patriotka. Trudno jej zrozumieć, dlaczego powieści Tołstoja, którymi zaczytywała

się w czasach sowieckich, są teraz traktowane jak utwory gloryfikujące Imperium Rosyjskie i jego armię.

Zdecydowane stanowisko wyraża również Oleksandra Koval, która podaje przykłady zniszczonych ukraińskich placówek oświatowych i kulturalnych, w tym szkół i bibliotek w Mariupolu, Czernihowie i Doniecku⁷. Na marginesie dodajmy, iż paradoks tej sytuacji polega na tym, że armia rosyjska, bombardując obiekty cywilne, sama dokonuje aktu zniszczenia dzieł pisarzy rosyjskich. Zdaniem dyrektorki Ukraińskiego Instytutu Książki, utwory Puszkina czy Dostojewskiego to przykłady lektur o wysokiej szkodliwości społecznej. Autorzy ci, stworzyli, jej zdaniem, podwaliny rosyjskiego mesjanizmu. Karmieni tymi tekstami od dzieciństwa ludzie wierzyli, że misją narodu rosyjskiego nie jest dbanie o swoje życie i swój kraj, ale „uratowanie” świata wbrew jego woli. W związku z tym należy usunąć ich dzieła z księgozbiorów bibliotek publicznych i szkolnych w Ukrainie. Jednakże powinny one pozostać w placówkach akademickich i badawczych, aby służyć badaniom nad istotą zła i totalitaryzmu.

W prasie francuskiej są relacjonowane także przejawy społecznych konsekwencji rosyjskiej inwazji w innych krajach europejskich. Za reprezentatywny przykład niech posłuży artykuł Alexandre’a Plumenta pt. *Guerre en Ukraine: Milan censure l'étude de Dostoïevski et à Florence, on veut déboulonner sa statue* (*Wojna w Ukrainie. Mediolan cenzuruje kursy Dostojewskiego, a we Florencji chcą zdemontować jego pomnik*), który uświadamia nam fakt, iż dyskurs publicystyczny koresponduje z dyskursem naukowym i społecznym. W marcowym numerze „Le Figaro” z 2022 roku opisano przypadek Paola Noriego, autora książki *Sanguina ancora. L'incredibile vita di Fëdor M. Dostoevskij* (*Nadal we krwi. Niezamowite życie Fiodora M. Dostojewskiego*), który jeszcze przed rozpoczęciem rosyjskiej inwazji na Ukrainę został zaproszony przez Uniwersytet Milano-Bicocca w Mediolanie do wygłoszenia cyklu wykładów o Dostojewskim. Po rozpoczęciu wojny władze uniwersytetu postanowiły odwołać wykłady, przeciwko czemu Nori otwarcie zaprotestował. Powodem odwołania zajęć, o czym pisarz został poinformowany drogą mailową, miała być enigmatycznie wyrażona chęć

⁷ We wrześniu 2022 roku ukraińskie Ministerstwo Oświaty i Nauki poinformowało, że od początku inwazji Rosji uszkodzonych zostało 2400 placówek oświatowych, w tym 270 zostało zniszczonych całkowicie (*Ukraińskie władze...*, źródło elektroniczne). O sytuacji ukraińskich bibliotek w obliczu wojny Barbara Maria Morawiec pisała m.in.: „Przez niecały rok na terytorium naszych sąsiadów dokonano niewyobrażalnych rzeczy, przez które ginęli niewinni ludzie. Wojna przyniosła ze sobą też atak na kulturę i wiedzę. W obliczu wojny Ukraina utraciła biblioteki. Nie wiadomo, ile z nich zostało całkowicie zniszczonych, ile uszkodzonych, a ile znajduje się na skraju przetrwania. Na okupowanych terenach biblioteki, jak i inne obiekty kultury były niszczone doszczętnie, uszkodzane lub plądrowane przez rosyjskich okupantów. Skala zniszczeń księgozbiorów w tej chwili jest niemożliwa do oceny” (Morawiec, źródło elektroniczne).

Fot. 2. Kolaż ukraińskiego artysty Andriia Hryshchuka przedstawiający Dostojewskiego, który zagląda do przedszkola ukraińskiego zniszczonego przez rosyjską bombę

Źródło: domena publiczna.

„uniknięcia wszelkich form kontrowersji, zwłaszcza wewnętrznych, w momencie wielkiego napięcia”. W odpowiedzi na to profesor umieścił nagranie na prywatnym kanale swojego Instagrama, w którym oświadczył, że współczuje tragedii, która rozgrywa się w Ukrainie, jednak takie decyzje uważa za niedorzeczne, gdyż kultura rosyjska powinna nas inspirować. Wszak od czasów Aleksandra Puszkina, poprzez Fiodora Dostojewskiego, po Marinę Cwietajewą najwięksi rosyjscy intelektualiści stawiali opór jarzmu despotów. W czasie, gdy Putin restrykcyjnie ucisza wszelkie głosy dysydenckie w swoim kraju, świat winien czerpać inspirację z literatury rosyjskiej, a nie ją cenzurować (Plument, źródło elektroniczne).

Po zamieszczeniu medialnym, które wywołała publiczna wypowiedź włoskiego naukowca, uczelnia wycofała się ze swojej decyzji. Rektora Giovanna Iannantuoni tłumaczyła całą sytuację nieporozumieniem i chęcią uzupełnienia treści o twórczość autorów ukraińskich, co z kolei oburzyło wykładowcę, który odmówił dalszej współpracy, oświadczając na Facebooku, że przygotowany przez niego kurs zostanie zrealizowany w inny sposób:

„Je ne partage pas l'idée que, si vous parlez d'un auteur russe, il faut aussi parler d'un auteur ukrainien. Chacun ses propres idées, malheureusement, je ne connais pas les auteurs ukrainiens”, a mentionné l'écrivain, dont le dernier livre s'intitule Toujours en sang : la vie incroyable de Fyodor M. Dostoïevski, s'inscrivant parmi la liste de la cinquantaine d'ouvrages écrits par ses soins. „Je vais donc les libérer de l'engagement qu'ils avaient pris et le cours que j'aurais dû faire à la Bicocca se fera ailleurs”, a-t-il fermement indiqué sur Facebook (Plument, źródło elektroniczne).

O tym, że we współczesnym odbiorze kultury rosyjskiej funkcjonuje wyraźna cezura: przed aneksją Krymu i po niej, świadczą opisane w artykule losy pomnika Dostojewskiego we Florencji. Z okazji dwusetnej rocznicy urodzin rosyjskiego pisarza w grudniu 2021 roku pomnik został umieszczony w parku Cascine w stolicy Toskanii, a kilka miesięcy później burmistrz Florencji Dario Nardella poinformował na swoim koncie na Twitterze, że otrzymał prośbę o jego zdemontowanie.

Powyższe akty „cenzury politycznej” miały swój finał we włoskim parlamencie, a obradom towarzyszyły emocjonalne głosy w obronie literatury rosyjskiej. Przywołajmy najbardziej wymowne wypowiedzi włoskich polityków: „Zakaz studiowania Dostojewskiego, aby sprzeciwić się Putinowi, jest szaleństwem. Musimy uczyć się więcej, a nie mniej, szczególnie w takim okresie. Uniwersytety potrzebują nauczycieli, a nie niekompetentnych biurokratów” (Matteo Renzi, były premier Włoch z Partii Demokratycznej); „Dostojewski jest dziedzictwem o nieocenionej wartości. Kultura musi być wolną przestrzenią wymiany i wzbogacania” (Maria Cristina Messa, była włoska minister szkolnictwa wyższego i nauki); „Kultura jest najsilniejszym antidotum na wojnę i przemoc” (Nicola Fratoianni, sekretarz partii lewicowej); „Zawieszenie zajęć poświęconych jednemu z największych pisarzy ludzkości, Dostojewskiemu, nie jest godne prestiżu uczelni. To nie może być decyzja państwa liberalnego i demokratycznego, takiego jak Włochy” (Fabio Rampelli, wiceprzewodniczący Izby Deputowanych) („Le Figaro”, 9 marca 2022 r.).

Zainteresowanie francuskiego dziennika decyzją administracyjną jednego z wiodących ośrodków edukacyjnych we Włoszech ma rodziły kontekst. Wprawdzie w ośrodkach uniwersyteckich we Francji nie wprowadzono oficjalnych zakazów, jednakże rekomendowano, aby na zajęciach dydaktycznych nie realizować treści odnoszących się do życia i twórczości autora *Zbrodni i kary* (*Преступление и наказание*, 1866). I trzeba przyznać, że wykładowcy chętnie do tego zalecenia się stosowali. W każdym razie potwierdza to moje doświadczenie w kontaktach ze szkołami wyższymi w Grenoble i Lyonie⁸. Nadmienię, że wielu wykładowców na kierunkach sławistycznych we Francji to osoby pochodzenia rosyjskiego lub mające podwójne obywatelstwo, co również może mieć wpływ na indywidualne decyzje pracowników akademickich o doborze treści programowych i chęci unikania tematów trudnych w kontekście własnej tożsamości kulturowej.

Koncepcja językowego obrazu świata to sposób ujmowania (konceptualizacji) rzeczywistości poprzez język. Przyjrzyjmy się zatem, jakich środków językowych używają autorzy publikacji. Pod względem emocjonalnym są to wypowiedzi neutralne, charakterystyczne dla stylu publicystycznego. Wspólną figurą analizowanych tekstów są pytania retoryczne: Jak należy czytać Dostojewskiego

⁸ Informacja na podstawie rozmów z nauczycielami akademickimi przeprowadzonych przez autorkę artykułu podczas odbywanych staży naukowych i pobytów badawczych.

i Tołstoja w czasie wojny?; Czy można czytać rosyjskich klasyków po Mariupolu?; Czy Dostojewski, który już jako dziecko zetknął się ze światem nędzy i występku, był więziony, skazany na karę śmierci, zamienioną na cztery lata katorgi, zbuntowałby się przeciwko przemocy w Ukrainie?; Czy autor *Zbrodni i kary* mógłby zaakceptować wizję Rosji Putina? itp. Zagadnienia poruszane przez francuskich dziennikarzy i ich rozmówców nie są zwykłą figurą stylistyczną, mają na celu skłonienie czytelników do przemyśleń na określony temat oraz podkreślenie wagi problemu. Odpowiedź na pytanie powracające na łamach francuskich dzienników – jak czytać wielkich rosyjskich klasyków w czasie wojny? – wydaje się jednoznaczna: krytycznie, mając na uwadze kwestię zasadniczą, tj. jak powstrzymać przemoc. Jak zauważył Aleksiej Nawalny, Tołstoj wzywał swoich rodaków do walki zarówno z despotyzmem, jak i wojną, ponieważ jedno umożliwia drugie. W swoim ostatnim słowie podczas procesu sądowego w marcu 2022 roku lider rosyjskiej opozycji odniósł się do kwestii wojny Rosji z Ukrainą:

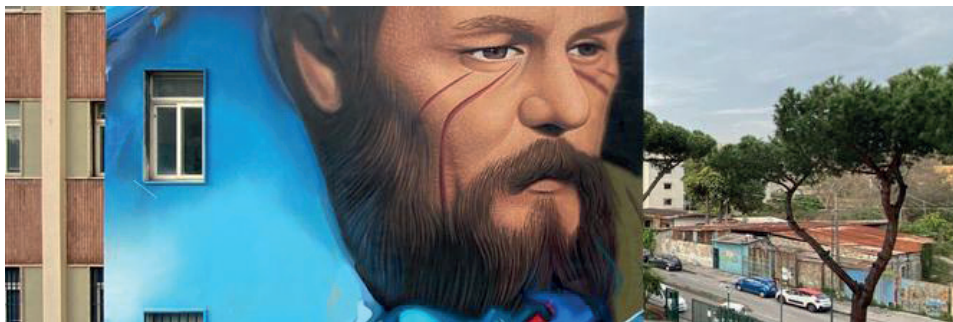
В своем последнем слове я говорил, конечно, о войне. О том, как она стала прямым последствием коррупции и деградации. Кровавым прикрытием провала путинского режима. Сейчас мы все не должны просто ойкать, акать, каяться и причитать. Каждый должен действовать. По-своему, как может, с учетом обстоятельств, но действовать. Четко, как завещал один наш великий писатель, цитатой которого я завершил выступление, Л.Н. Толстой: „Война – произведение деспотизма. Те, которые хотят бороться с войной, должны бороться только с деспотизмом” (*А не откаžусь*’..., źródło elektroniczne).

Należy zauważyć, że w tym znaczeniu dyskurs mediów francuskich wpisuje się w polemikę toczącą się w całej prasie zachodniej. W charakterze przykładu przywołam artykuł Ani Kokobobo, profesor amerykańskiego Uniwersytetu w Kansas, która nawiązuje do moralnego przesłania niemieckiego krytyka Theodore’a Adorna, kwestionującego zdolność istot ludzkich do „życia po Auschwitz”, by zastanowić się, czy po ostrzale Mariupola, zbrodniach dokonanych w Buczy, Charkowie, Kijowie i wielu innych miejscach powinien zmienić się sposób, w jaki czytelnicy podchodzą do wielkich rosyjskich klasyków. Badaczka literatury rosyjskiej formułuje następujące pytanie: czy pisarz, w twórczości którego tak wiele miejsca zajmuje cierpienie krzywdzonych dzieci, w obliczu zbrodni dokonanych w Ukrainie mógłby bronić wizji rosyjskiej moralności, skupionej na wartościach w duchu chrześcijańskiej akceptacji, przebaczenia i pojednania?

Seeing the rubble of a theater in Mariupol, hearing of Mariupol citizens starving because of Russian airstrikes, I wonder what Dostoevsky – who specifically focused his piercing moral eye on the question of the suffering of children in his 1880 novel *The Brothers Karamazov* – would say in response to the Russian army’s bombing a theater where children were sheltering. The word “children” was spelled out on the pavement outside the theater in large type so it could be seen from the sky. There was no misunderstanding of who was there. People have ‘no right to

turn away and ignore what is happening on earth,' Fyodor Dostoevsky wrote. Ivan Karamazov, the central protagonist in *The Brothers Karamazov*, is far more focused on questions of moral accountability than Christian acceptance or forgiveness and reconciliation. In conversation, Ivan routinely brings up examples of children's being harmed, imploring the other characters to recognize the atrocities in their midst. He is determined to seek retribution. Surely the intentional shelling of children in Mariupol is something Dostoevsky couldn't possibly look away from either. Could he possibly defend a vision of Russian morality while seeing innocent civilians – men, women and children – lying on the streets of Bucha? (Kokobobo, źródło elektroniczne).

Publikacje zwykle są opatrzone materiałem ilustracyjnym, który możemy rozdzielić na dwie grupy: portrety historyczne autorstwa rosyjskich malarzy oraz zdjęcia odnoszące się do aktualnych wydarzeń. Do zilustrowania prezentowanych treści dziennikarze chętnie wykorzystują wizerunek Dostojewskiego i Putina. Do najbardziej popularnych należy portret rosyjskiego klasyka pędzla Wasilija Pierowa z 1872 roku, zamówiony przez Pawła Trietiakowskiego i przechowywany w zbiorach Galerii Trietiakovskiej. Przedstawia on pisarza, który siedzi przed malarzem, zatopiony w rozmyślaniach i wspomnieniach własnego życia. To właśnie ten obraz wykorzystał artysta uliczny Jorit Agoch (Ciro Cerullo) z Neapolu w stworzonym przez siebie wielkoformatowym graffiti. Praca, umieszczona 5 kwietnia 2022 roku na ścianie jednego z liceum, powstała jako akt wsparcia dla postawy wspomnianego wcześniej Paola Noriego.

Fot. 3. Graffiti przedstawiające Fiodora Dostojewskiego, autor: Jorit Agoch

Źródło: „Le Monde”, 9 kwietnia 2022.

Uwagi końcowe

Rola francuskich mediów w kształtowaniu współczesnego obrazu literatury rosyjskiej jest niepodważalna. Kluczowa pozostaje kwestia odczytania, w jaki sposób francuski dyskurs medialny wyraża społeczne i polityczne interesy Francji

w ramach stosunków francusko-rosyjskich. Francja doskonale rozumie bowiem, że Rosja odgrywa i będzie odgrywać ważną rolę w grze strategicznej między Europą, USA i Chinami. Dlatego tocząca się wojna w Ukrainie jest niezmiennie obecna w dyskursie publicznym Francji – oficjalnym i nieoficjalnym, politycznym i społecznym, kulturowym, naukowym i medialnym.

Media kreują nasze wyobrażenie o świecie, niestety „obraz świata w mediach nie jest tego świata wiernym odbiciem, gdyż występuje w nim wiele deformacji” (Kozłowska 119). Dyskurs ma trzy główne wymiary: użycie języka, przekazywanie wiedzy i idei, (komunikowanie) oraz interakcję (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 32–33). Dlatego też w kontekście kształtowania nastrojów społecznych oraz stosunków międzynarodowych nie jest bez znaczenia to, o czym i w jaki sposób dziennikarze piszą na temat wojny. Odwołując się do kryteriów sformułowanych przez Michaela Kunczika i Astrid Zipfel w opracowaniu *Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu*, możemy uznać, że dobór prezentowanych treści warunkują następujące kryteria: krótkotrwałość, intensywność, jednoznaczność, ważność, ciągłość, komplementarność (Kunczik, Zipfel 119).

Zatem o jakiej wiedzy i jakich ideach możemy mówić w tym przypadku? Oczywiście jest, że „wieczni klasycy” nie mają nic wspólnego z wydarzeniami XXI wieku. Kultura rosyjska sama w sobie nie ponosi odpowiedzialności za obecną wojnę i obwinianie pisarzy, należących do innej epoki historycznej i systemu ustrojowego, za bombardowanie Charkowa czy zbrodnie w Buczy jest zupełnie bezpodstawne. Jednakże sam fakt, iż stanowią oni integralną część rosyjskiej przestrzeni kulturowej wpływa na sposób, w jaki ich utwory są dziś odczytywane. Emocje towarzyszące obydwu stronom świadczą o tym, że trwający dyskurs dekolonizacyjny potrzebuje publicznej debaty o „potrzebie dekonstrukcji rosyjskiego, imperialistycznego mitu i kolonialności kultury rosyjskiej”⁹. Potwierdzają to współcześni artyści ukraińscy włączający się w tę dyskusję, których prace „stanowią refleksję nad relacjami kulturowymi między Rosją a Ukrainą, wychodzą poza zapis wojennych realiów, szukając głębszych odniesień w historii i kulturze obu narodów, zwracają uwagę na kolonializm i imperializm Rosji” (Szewczyk, źródło elektroniczne). W charakterze wymownego przykładu przywołam pracę ukraińskiej artystki Ałewtyny Kachidze (Alevtina Kakhidze, ur. 1973), na której autorka przedstawiła hydrę reprezentującą „wielką rosyjską kulturę”: jedna z głów sym-

⁹ Fragment odpowiedzi na wyjaśnienie Marii Potockiej, dyrektorki Muzeum Sztuki Współczesnej MOCAP w Krakowie w sprawie protestu przeciwko promocji wystawy „Polityka w sztuce” wykorzystującej fotografię Piotra Pawleńskiego. List podpisali: Daniil Galkin, Marta Romankiv, Yulia Krivich, Lena Kovach, Lia Dostlieva, Anita Nemeth, Olivia Chwat, Asia Tsisar, Taras Gem-bik, Fanni Malinowska, Denys Hryshchuk, GRAM group, Andrii Dotiliev („Odpowiedź na wyjaśnienie” ..., źródło elektroniczne).

bolizuje Dostojewskiego, druga – Tołstoja, serce i klatka piersiowa – rosyjską awangardę, okolice pasa – sztukę współczesną, a łaszący się do nóg kot to Josif Brodski. Rysunek został opatrzony komentarzem: „rosyjska kultura szuka alibi, że nie jest mordercą” (Szewczyk, źródło elektroniczne)¹⁰.

W publikacjach medialnych wyraźnie wybrzmiewa potrzeba rewizji dokonań rosyjskiej kultury. W tym kontekście zauważmy, że we współczesnym literaturoznawstwie dochodzi już do głosu nowa recepcja kaukaskiej prozy Lwa Tołstoja. I nie należy tej próby krytycznego podejścia do literatury rosyjskiej sprowadzać do przejawów rusofobii. Oblicza wojny z ludnością Kaukazu dla Tołstoja, który sam znalazł się w centrum wydarzeń, były złożone i nie poddawały się jednoznacznej interpretacji. Zwrotu etyczno-politycznego odczytania tekstów klasyka z lat 1852–1869 dokonał Wojciech Gorczyca. Autor monografii *Utopizmy Lwa Tołstoja...* dowodzi, iż punkt widzenia autora *Kozaków*, wzorem romantyków, odpowiada założeniom utopizmu, będącego źródłem przekraczania faktyczności:

Wyczyny rosyjskich armii na Kaukazie, zainspirowane w latach 1816–1827 przez gen. Jermołowa, który dokonywał ludobójczych masakr kilku grup etnicznych, były śmiało reklamowane w rosyjskiej literaturze pięknej. Tołstoj obok Aleksandra Puszkina i jego opowiadania *Podróż do Erzurumu* (*Поездка в Эрзурум*, 1829) przedstawia owe wyczyny jako szlachetne osiągnięcie (Gorczyca 29; por. Thompson 97).

Zdaniem polskiego badacza, opis realiów walki na Kaukazie prezentowany przez Tołstoja w opowiadaniach *Wyrąb lasu* i *Wypad* wynika jednoznacznie z profilu XIX-wiecznego kolonializmu rosyjskiego: „Imperialny dyskurs Tołstoja, u podstaw którego leży relacja władza – wiedza, nie mógł dać ani autentycznego obrazu ciała, ani śmierci żołnierza rosyjskiego. Analizowane opowiadania są zafałszowaną postacią przeżycia estetycznego narratora” (Gorczyca 36). O podobnej ideologizacji możemy mówić w przypadku utworu *Kozacy* (*Kazaku*), który Tołstoj napisał w 1862 roku: „Tołstoj, pisząc *Kozaków*, zupełnie pomija znaczenie procesów związanych z czyszkami na Kaukazie w latach 1852–1853. Umieszcawia swego bohatera, Olenina, w wielce szczęśliwej społeczności kozackiej, w krainie mlekiem i miodem płynącej” (Gorczyca 41).

Moje rozważania zakończę refleksją, która towarzyszy mi, sędziwej literaturoznawczyni i tłumaczce literatury rosyjskiej, od początku wojny w Ukrainie, a mianowicie: nie ma powodów, aby negować stulecia rosyjskiej kultury, skupmy się na powstrzymaniu reżimu Putina.

¹⁰ Praca zaprezentowana na wystawie *Rośliny i ludzie* w Galerii Arsenał w Białymstoku (24.10.2024 – 19.01.2025).

References

- Aleksandrova, Natal'â. *U sovremennoj russkoj literatury vo Francii očen' malo čitatelej*. Web. 31.10.2024. <https://www.hse.ru/ma/litmaster/news/357983958.html>.
- Baborenko, Aleksandr. *Bunin. Žyzneopisanie*. Moskva, Molodaâ gvardiâ, 2004.
- Bartmiński, Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. *Tekstologia*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- Fiske, John. *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*. Wrocław, Wydawnictwo Astrum, 1999.
- Francuzy skupają książki rosyjskich klasyków*. Web. 31.10.2024. <https://ruinform.com/page/francuzy-skupajut-knigi-rossijskih-klassikov>.
- Gorczyca, Wojciech. *Utopizmy Lwa Tolstoja (1852–1869)*. Bielsko-Biała, Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej, 2015.
- Gwiazda, Adam. *Zakochanie się Francuzów w Rosji jest zbyt głębokie, aby wojna w Ukrainie ostatecznie je pogrzebała*. Web. 31.10.2024. <https://klubjagiellonski.pl/2022/04/25/zakochanie-sie-francuzow-w-rosji-jest-zbyt-glebokie-aby-wojna-w-ukrainie-ostatecznie-je-pogrzebala/>.
- Kozłowska, Anna. *Oddziaływanie mass mediów*. Warszawa, Oficyna Wydawnicza SGH, 2006.
- Kunczik, Michael, Astrid Zipfel. *Wprowadzenie do nauki o dziennikarstwie i komunikowaniu*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2000.
- Nye, Joseph. *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej – perswazyjne środki oddziaływania politycznego (kultura, propaganda, dyplomacja)*. Przeł. Jakub Zaborowski. Warszawa, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007.
- „Odpowiedź na wyjaśnienie Marii Potockiej ws. protestu przeciwko promocji wystawy «Polityka w sztuce» wykorzystującej fotografię Piotra Pawleńskiego”. *Szum*, 16.09.2022. Web. 09.03.2025. <https://magazynszum.pl/odpowiedznaawyjasieniemariipotockiej/>.
- Prohorov, Georgij. „Fedor Dostoevskij: dosovetskij, antisovetskij i sovetskij (o političeski motivirovannyh obrazah pisatelâ)”. *Toronto Slavic Quarterly*, 53, 2015, s. 147–164.
- Raźny, Anna. „Literatura rosyjska 1861–1917. Realizm i modernizm”. *Rosjoznawstwo*. Red. Lucjan Suchanek. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004, s. 257–275.
- Silverman, David. *Interpretacja danych jakościowych*. Przeł. Małgorzata Głowacka-Grajner, Joanna Ostrowska. Warszawa, Wydawnictwo PWN, 2007.
- Szewczyk, Monika. *Alevtina Kakhidze. Rośliny i ludzie*. Web. 31.10.2024. <https://galeria-arsenal.pl/wystawy/alevtina-kakhidze-rosliny-i-ludzie>.
- Szmyd, Jan. „Medialny obraz rzeczywistości jako główna orientacja poznawcza i praktyczna w świecie”. *Medialny obraz rodziny i płci*. Red. Katarzyna Pokorna-Ignatowicz. Kraków, AFM, 2014, s. 11–46.
- Thompson, Ewa M. *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Przeł. Anna Sierszulska. Kraków, Universitas, 2000.
- Tolstoj, Lev. *Polnoe sobranie sočinenij: V 90 t., T. 36: Proizvedeniâ 1904–1906 gg.* Red. Vladimira Čertkova. Moskva, Hudożestvennaâ literatura, 1936.
- Tolstoj, Lev. *Polnoe sobranie sočinenij: V 90 t., T. 47: Dnevniki i zapisnye kniżki, 1854–1857*. Red. Vladimira Čertkova. Moskva, Hudożestvennaâ literatura, 1937.
- Tolstoj, Lew. *Opowiadania i nowele*. Red., wybór i wstęp Ryszard Łużny. Przeł. Jadwiga Dmochowska et al. Warszawa, Książka i Wiedza, 1984.
- Trojanowska, Beata. „Wojsko w twórczości Lwa Tolstoja z lat 1830–1864”. *Napis*, 6, 2001, s. 453–463.

Teksty źródłowe (wybór)

- Angelier, François. „Dostoïevski, sport extrême, Miyazaki...: les podcasts du week-end”. *Le Monde*, 16.12.2023. Web. 31.01.2024. https://www.lemonde.fr/televisions-radio/article/2022/04/02/dostoievski-sport-extreme-miyazaki-les-podcasts-du-week-end_6120220_1655027.html.
- Aubenas, Florence. „Exit Pouchkine, Dostoïevski, Tolstoï... Grand ménage dans les bibliothèques d’Ukraine”. *Le Monde*, 03.03.2024. Web. 31.10.2024. https://www.lemonde.fr/m-le-mag/article/2024/03/03/exit-pouchkine-dostoievski-tolstoi-grand-menage-dans-les-bibliotheques-d-ukraine_6219811_4500055.html.
- „«Â ne otkazus’ ot svoih slov i togo, čto delal». Naval’nyj – o grozâšem emu novom sroke”. *Meduza*, 15.03.2022. Web. 31.01.2024. <https://meduza.io/news/2022/03/15/ya-ne-otkazhus-ot-svoih-slov-i-togo-cto-delal-navalnyy-o-grozyaschem-emu-novom-sroke>.
- Dedienne, Vincent. „Jouer Dostoïevski, Marivaux et faire «Le Maillon faible», c’est un peu la même chose”. *Le Figaro*, 16.10.2024. Web. 24.12.2024. <https://tvmag.lefigaro.fr/programme-tv/actu-tele/vincent-dedienne-jouer-dostoievski-marivaux-et-faire-le-maillon-faible-c-est-un-peu-la-meme-chose-20241016>.
- Grangeray, Emilie. „«L’Heure bleue», sur France Inter: Dostoïevski à la folie”. *Le Monde*, 02.04.2022. Web. 31.01.2024. https://www.lemonde.fr/culture/article/2022/03/01/l-heure-bleue-sur-france-inter-dostoievski-a-la-folie_6115727_3246.html.
- Grangeray, Emilie. „Poutine récupère Dostoïevski jusqu’à Naples”. *Le Monde*, 01.03.2022. Web. 31.01.2024. https://www.lemonde.fr/culture/article/2022/04/09/poutine-recupere-dostoievski-jusqu-a-naples_6121360_3246.html.
- Kokobobo, Ani. „How should Dostoevsky and Tolstoy be read during Russia’s war against Ukraine?”. *The Conversation*, 06.04.2022. Web. 31.01.2024. <https://theconversation.com/how-should-dostoevsky-and-tolstoy-be-read-during-russias-war-against-ukraine-179932>.
- Les romans russes pour comprendre la guerre*. Web. 10.03.2025. <https://www.slate.fr/story/242501/tribune-romans-russes-pour-comprendre-guerre-ukraine>.
- M.-C.B. „Lefigaro.fr premier site d’information généraliste”, 16.07.2018. Web. 24.12.2024. <https://www.lefigaro.fr/medias/2008/07/16/04002-20080716ARTFIG00019-lefigarofr-premier-site-d-information-generaliste-.php>.
- Morawiec, Barbara Maria. „O sytuacji ukraińskich bibliotek w obliczu wojny”. *Lustro Biblioteki*, 18.01.2023. Web. 02.11.2024. <https://lustrobiblioteki.pl/2023/01/ukrainskie-biblioteki-w-obliczu-wojny/>.
- Noiville, Florence. „La chronique «poches» de François Angelier, consacrée à Dostoïevski”. *Le Monde*, 07.01.2024. Web. 31.01.2024. https://www.lemonde.fr/livres/article/2025/07/12/la-chronique-poches-de-francois-angelier-excentricites-anglo-saxonnes-avec-thierry-coudert-katherine-mansfield-et-bernard-brigouleix_6620877_3260.html.
- Noiville, Florence. „Tolstoï et Pouchkine nous disent beaucoup de choses essentielles sur la guerre”. *Le Monde*, 03.03.2024. Web. 31.10.2024. https://www.lemonde.fr/livres/article/2022/03/03/ludmila-oulitskaia-tolstoi-et-pouchkine-nous-disent-beaucoup-de-choses-essentielles-sur-la-guerre_6116040_3260.html.
- Plument, Alexandre. „Guerre en Ukraine: Milan censure l’étude de Dostoïevski et à Florence, on veut déboulonner sa statue”. *Le Figaro*, 09.03.2022. Web. 31.01.2024. <https://www.lefigaro.fr/culture/guerre-en-ukraine-milan-censure-l-etude-de-dostoievski-et-a-florence-on-veut-deboulonner-sa-statue-20220309>.

- Tonet, Aureliano. „Echange Tolstoï contre Barbie”, *Le Monde*, 09.04.2022. Web. 31.01.2024. https://www.lemonde.fr/societe/article/2012/05/14/echange-tolstoi-contre-barbie_5990443_3224.html.
- Tonet, Aureliano. „Poutine récupère Dostoïevski jusqu’à Naples”. *Le Monde*, 09.04.1922. Web. 31.01.2024. https://www.lemonde.fr/culture/article/2022/04/09/poutine-recupere-dostoievski-jusqu-a-naples_6121360_3246.html.
- „Ukraińskie władze: od początku rosyjskiej inwazji zniszczono kilkaset szkół”. *tvn24*, 01.09.2022. Web. 02.11.2024. <https://tvn24.pl/swiat/ukraina-wladze-od-poczatku-rosyjskiej-inwazji-zniszczono-kilkaset-szkol-zdjecia-st6093215>.

